

Párizsi kirándulás

Danilo Kiš

Már jó néhány éjszakai órája ülök az Üdv Kikötőjében („Au Port de Salut”), és nosztalgikusan gyűjtök a gyertya lángjánál keserű Zetámra. Évek óta hosszú paraffin-sztalaktitok gyöngyöznek az asztalokon meg a pianínón elhelyezett gyertyatartókról, és kalcit módjára rakodnak le az egymást követő éjszakákon. Ülök ebben a meghitt füstfelhős cseppkőbarlangban, és pénzügyi inferioritásom teljes tudatában óvatosan nyúlok konyakomhoz. A pianínó fáradhatatlanul ontja a dallamokat, az akkordok észrevétlenül folynak dúrból mollba és viszont, míg a sarokban egy szerelmes pár jó ideje önfeledten ölelkezik — ámoros, szenvedélyes prelúdium, amit senki sem vesz észre; nyugatias, francia szokásához híven mindenki a maga egyéni gondjával törődik, a maga egyéni játékát űzi. Kék Zetámra gyűjtök a gyertya lángjánál, és azon töprengek, hogy valójában miként is jutottam Párizsba, és most hajótöröttként ülök egy intim üdvkikötőben. Ülök, és igyekszem feleleveníteni Párizsról szőtt álmaimat, ám sehogyan sem bontakozik ki az a kép, amit gondosan építgettem magamban éveig, Baudelaire-t, Proustot, Mallarmét, Ver-

laine-t lapozgatva. Csakhamar felderül bennem az a tény, hogy párizsi ábrándomat valójában nem a franciákon építettem, hanem — merő képtelenség — egy idegen az, aki sóvárgásával mérgezett meg, tulajdon azzal, amitől őnmaga is haldokolt. Ez a „barbár beszédű” idegen, ez a megtévelyodott nomád úgy megénekelte Párizst, a maga nosztalgikus és nomád távlatából, ahogyan erre — úgy hiszem — egyetlen idegen sem volt képes. Ülök, és azon tűnődöm, hogy a remény és ábránd hány hajótöröttje vetette le horgonyát Párizs valamely üdvkikötőjében: Matoš, Tin, Bora Stanković, Crnjanski... A Montmatre-on, a Pigalle-on és a Szajna partján napokig kutattam egy márványemléktábla után, amit álmaimban Párizs keblére illesztettem, és amelyen megtalálom mindazon idegenek nevét (Párizs távlatából), akik Párizstól és a nosztalgiától ittasan bolyongtak erre nemrég. Ezek a furcsa idegenek mind térdre hullottak, majd szlávmódra szenvedélyesen sóvárogtak bizonyos Brács, bizonyos Sztrazsilovó után. Csupán a szerelmes-epekedő Bora Stanković maradt búskomor és zárkózott, és sohasem illette térdével a párizsi járdák kölap-

jait, kivéve talán, amikor az italtól meg a Vranje utáni, a Szerbia utáni honvágytól esett buja-marcangoló révületbe, és szépséges hangján énekelte valami beteges, szláv „örök búbanat”-ról.

Ady az egyetlen, aki ki tudta fejezni, akinek sikerült rímekbe öltöztetnie mindazokat a nosztalgiákat, mindazon költők ábrándjait, akik úgy borultak le Párizs előtt, ahogyan szentkép előtt szokás, habár titokban lánggal égtek a mindig kicsiny és mindig megszűni szülőföld után; mindazt a baudelaire-i, az örök idegen párizsi spleen-jét, amely még némi epekedéssel vegyül és keseredik, ami nemcsak baudelaire-i nosztalgia a felhők után, hanem konkrét sóvárgás a szülőföld után, melyből parányi zacskóban talizmánként hordunk magunkkal, amilyet Chopin, az a törékeny szláv hordott a keblén. És nem csupán ő.

Ady Endre, a legnépszerűbb és leghírhedtebb modern magyar költő, a nomád és nyugatos-dekadens, aki örökké Párizs és Pest között volt kifizítve, bolyongott erre a párizsi pirkadattól, a Szajnádtól, Párizstól, az Óriás Dalolótól elbűvölten, de lényegében örökké nomád maradt. Így bolyongott Pesttől Párizsig, gondolataiba mélyedve és kórosan egy betegségtől, amivel Erosz ajándékozta meg Párizsban, fekete kesztyűbe rejtegetve sebhelyes kezét, és — Petőfihez hasonlóan — arról ábrándozva, hogy kicsiny, hűbéri, elmaradt honát a világ haladó országainak sorába emelje. Az élet örök szerelmese, ugyanakkor azonban a „halál rokona” és választottja, elszegényedett nemes és kálvinista növendék, a forradalom előhírnöke, a proletariátus híve. Bohém és mondén, egyben pedig szerkesztője a *Nyugat*nak, amelynek jelentős szerep jutott a magyar politikai és kulturális élet fejlesztésében, ő viszont „egy évszázaddal előzte meg a korabeli magyar lírát. És ha a magyar nép megszűnt is Európa gladiátora és bohóca lenni, azért nem szabad elfeledni szeplőtlen költői nevét” (Crnjanski).

És Léda, Lédát sem feledhetjük, Lédát nem lehet elkerülni. A ritka női szerelmek közül való — Crnjanski szavai szerint —, aki megkoronázta Ady viharos életét, amikor ez éppen mindenből kiábrándult. Léda, a művelt és előkelő dáma, hasonló azok-

hoz, akiket Stendhal az olasz krónikákban fedezett fel, vagy Sanseverin hercegnőhöz, esetleg Mathilde de la Mülle-höz, a vidéki magyar élet kalodájában fedezte fel a költőt, ahol mint jogász, újságíró és egy közepes verskötet szerzője rendszeresen az eszméletlenségig itta le magát. Felcsillant a költő szürke életében, felkarolta és a világba vitte, Párizsba, ahová úgy jutott el, hogy előzőleg nem is látta Pestet. (Talán ebben gyökerezik kiábrándulása belőle, olyanira, hogy az Átok Városának nevezte.) Így lesz Párizs és Léda az obsessiója, álma és dala. Lédának „aranszobrot” is állít.

„Megérte a Köztársaságot, és halálának szimbolikus előfutára lett. Ahogyan megvalósulásának volt prófétája, azonmód a halálban is megelőzte, anélkül, hogy látta volna a kommünt” (Krléza). A köztársaság halálos ágyán tiszteletbeli elnöknek nyilvánította, és az új Magyarország atyjának nevezte. Egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni, hogy ő hazájában nem Verlaine, hanem — ahogyan Paul Hazard mondja — Victor Hugo akart lenni.

Ünnepelten, de a magyar gentryvilág gyűlöletétől övezve halt meg. Sírját eleinte székely kopjafa jelezte, hogy később ragyogó bronz méllszobornak adja át helyét. Meg is érdemelte. Méghozzá aranyból.

Párizs, febr. 24.

Barangolok utcáidon, csodálatos, nagy és szent város, kit csókos vágyakkal akarok néhány mámoros hét óta megközelíteni. Barangolok és azt akarom, hogy az anyém légy. Nem tud szeretni, nem érthet, nem érezhet a te nagyszerűségedben senki más, csak én. Én, én, aki ma is csak három kis rézpénz árán, a dőcögő omnibuszon, fönt az imperiálon¹, durva mesterlegények között szerelmes, izzó verset gyöngyöztem ki lelkemből. Hozzád, akit nagy vágyakozások után nemrégiben láthattalak meg. Ott fönt az imperiálon úgy éreztem, hogy tőled messze meghalnék immár. Arcodat a büszkét, kacérát és igézőt látnom kell most már mindig. Amíg csak nagyon el nem fáradok. Amíg csak egészen el nem fáradok. Óh, Páris, Te vagy az én lelkemnek szerelmes nyugtalansága és én benned érzem az életet, a bolondot, a haszon-

¹ Imperial — emeleti rész az omnibuszon.

talant, a szomorút, a szépet. És miért élnék, ha más volna én körülöttem a minden? Te kellesz, csak Te, oh bolond, oh szép, oh fájdalmas!

Olyan szép bolondnak lenni, ha nem hiszünk már a bölcsességben. Én a Te bolondod vagyok, Páris, ma láttam egy lányodat s meg akartam csókolni a kezét. Modell volt ez a leányod, szép testű és szomorú. Kidobta az utcára a piktorja. Ott sírt a kapu alatt. Kevés, lompos, piszkos ruhában és mezítláb. De csinos volt a kétfrankos kalapja s fázó vörös kezecskéjében csipkés, selyem zsebkendőt szorongatott. És eltagadta, hogy éhes. És nézett rám a bolondos, barbár beszédű idegenre, nevetően. Úgy szerettem volna akkor sírni. Még beszélni sem tudok vele, pedig ez a leány az én lelkem, az én rongyos és hivalkodó lelkem eleven képe. Az én lelkem ez a leány.

— Eljön velem, kisasszony?

Belenézett a szemembe és eljött. Úgy szerettem volna kocsiba ültetni, reá szabatni drága szép ruhákat, elmámorítani tüzes pezsgő borokkal. De csak egy csésze meleg teát adhattam neki s a lábára egy ócska sárcipőt. És nem csókoltam meg a kezét sem. Elment és nem tudom, eszébe jutok-e vagy egyszer? Talán majd egyszer fog beszélni rólam pompás ruhában, pezsgős mámorban, amikor majd nemcsak a kezét fogják megcsókolni.

— Messieurs et mesdames, a legfurcsább emberrrel akkor találkoztam, mikor még modell voltam s egyszer kidobott a festőm. Éheztem és fáztam. Az a furcsa ember elvitt magával, adott egy csésze teát és egy ócska kalucsnit. Ifjú és sápadt ember volt. Nagy, barna szemével szomorúan nézett reám. Meg akarta csókolni a kezem, de aztán azt se tette. Furcsa ember volt. Azt mondta, hogy magyar és poéta. Nem tudott jól franciául. Ezek a barbár keletiek általában érdekes emberek, de ez éppen nagyon furcsa volt.

Mademoiselle, ha kegyed így fog beszélni, én nem leszek ott és nem válaszolhatok. Ideírom a válaszom. Kegyed ezt a választ sohasem fogja olvasni, de az mindegy.

— Eh bien, mademoiselle, a furcsa barbár nem is olyan barbár. Egy

szegényes kis országnak szerencsétlen fia, aki nem volt s nem lesz soha elég ügyes. Az ő országában csak az ügyes szatócsok elégülnek meg. Minden részesülés a valóságból a szatócsoké, akik nevetve verik le az érzékenyebb, gazdagabb, finomabb, büszkébb lelkeket. Mademoiselle, emlékezzék reá, hogy a kegyed furcsa embere irodalomtörténeti méltatást s legalább is emléktáblát fog kapni. De addig még talán egy ócska kalucsnit sem lesz módjában még egyszer elajándékozni, sorvasztó, be nem telt vágyakkal járja a világot s verseket ír szerelmes, gyönyöreit ő előle elzáró Párisához, szent Párisához, az imperiálon, mikor három sou-ja van s felülhet reá... Mademoiselle, a kegyed furcsa embere nagyon elgyötört, nagyon szomjas, nagyon szerencsétlen ember. A lelke rongyos, mint a kegyed ruháskája volt akkor, de csipkés, selyem kendőnként szorongatja még mindig egy-egy álmát. Mademoiselle, kegyed vétkezett, mikor meg nem csókolta azt a furcsa embert, azt a szegény, lázas, barna, nagyszemű barbárt.

Oh Páris, te rejtegetted addig az én lelkemet s elküldted hozzám egy kidobott, rongyos, édes kis grisette alakjában. Megláttam általad a lelkemet. Be szép volt s be szép lehetett volna. Mëshova plántálva.

Ma Morgue²-ban voltam. Csúnya kis tanya. Még a Morgue-ban sincs egyenlőség. Négyen voltak e napon csak. Egy öreg asszony, három fiatal férfi. És én láttam, hogy az egyik férfi dölyfösen, három társától szinte szabadulni akarva fekszik ott. Az arca, kezei, körmei ápoltak voltak, s magas volt a homloka. Ez nem a nyomorúság miatt bukott a halálba. Ennek valami csinos, valami dölyfös mániája lehetett. Ez több és szebb asszonyokat, jobb pezsgőket, yachtot és ilyeneket követelt az életről. Vagy éppen realitást. Valamit, aminek mindig van ingere és becse. Persze nem talált...

Holnap a temetőket járom. Megnézem Heine és Maupassant sírját is. Úgy tartják, hogy ők halhatatlanok. Milyet nevetne matrác-

²) Hullaház

sírjan a dalok dalolója s hogy ki-
jőzanodnék kényszerzubbonyában is
a nagy mesélő. Süssétek meg a hal-
hatatlanságot. Engedjétek s engedté-
tek volna, hogy annyit vegyünk az
életből, amennyire vágyunk és jo-
gnak hatalmaz bennünket.

Oh, Páris, gyönyörök és fájdal-
mak szent városa, ölelj engem ma-
gához. Ölelj nagyon forrón, mert
mélységek fölött járok és olyan csú-
nya, galád, igazán embereknek való
hely a Morgue.

(*Ady: Levél Párisból*)

Ez a „bús, nagyszemű barbár”
mondott tehát Párisról vala-
mit, ami után sikertelenül nyomoztam
a franciáknál; számomra ő fedezte fel
azt a lelki koincidienciát, amely össze-
fűzi ezt a bolyongó párizsit nem csu-
pán mindazokkal a szlávokkal és nem-
szlávokkal Matošon, Tinen, Bora
Stankovičon és Crnjanskin keresztül
a zsidó Heinéig, akik intellektuális za-
rándokok minőségében érkeztek a fáj-
dalmak és örömek eme szent városába,
hanem jelezte is a lelki koincidienciá-
nak azt a bizonyos érzését, amely a
fentiek és az én személynél párizsi
képzeim között létezett.

Ady verseiben (az elkészült szerb
fordítások számára évek óta keresem
a kiadót) egy a franciák műveiből is
hiányzó elemet fedeztem föl, ez pedig
komplexusa bizonyos föltételhez kö-
tött nosztalgianak, amit Párisban min-
den zárandokló idegen érez, ha nem
a turista ügynökségek ajánlatára, a
nőkereskedés, esetleg feketézés érde-
kében utazik: nosztalgia Páris után
— és viszont — a Pest utáni honvágy
(Ady), Brács utáni (Tin), Sztrazsilovó
utáni (Crnjanski). Talán Ady az egye-
dül, akinek nagyszámú párizsi ver-
sében sikerült megteremteni mind-
annak a vérbeli „barbárságnak”, mind-
annak a keletiesnek, hun és szláv
nosztalgikus forrongásnak a szintézi-
sét, amit homályosan éreztek és ho-
mályosan jeleztek Páris imádói és
zárandokai, akik ezekről a mi szláv
tájainkról — a Duna és Morava mel-
lékéről — érkeztek.

*Szent Napkeletnek mártírja vagyok,
Aki enyhülést Nyugaton keres,
Táltosok átkos sarja talán.
Sápadt vagyok? Oh, fess pirosra, fess.*

— — — — —

*Keleti vérem, ez a lomha,
Szomjúhozóan issza Nyugatot:
A Napisten legbúsabb papja,
Rég kiszórt, fáradt sugára vagyok.*

*Egy nóta csal. Rég dalolhatta
Szent Ázstában szép, vad barna lány,
Egy ülat úz, csodavirágból
Lehelte tán be egyik ösanyám...*

Mindenekelőtt Adynak tartozom há-
lával, hogy nem Nagy Hodorlahomor
módján rontottam Párisba; együgyü-
en, meggondolatlanul, minden előké-
szület hiányában, habár magam is —
Baudelaire hódolójaként — álmaimban
évekig szenvedélyesen barangoltam
Páris külvárosaiban, és gondolataim-
ba mélyedve könyököltem a Mirabeau-
híd karfájára, amely alatt a piszkos-
zöld Szajna folydogált és a mi szer-
relmünk, akár a homokóra főveny-
szemcséi.

Hálával tartozom mindennek, hogy
nem idegen módjára jutottam Páris-
ba, hanem zárandokként, aki tulaj-
don ábrándjainak intim tájaira megy,
valami Terra Nostalgiae felé. Akár egy
holdkóros, ki minden éjszaka bejárja
ugyanazokat a háztetőket, hogy aztán
egy fényes nappal kézenfogva vezes-
sék ugyanezekben a tetőkön, mélységes
örvények felett.

Balzac panorámái és az aggok háza,
Zola naturalista jellegű *Párisz gyom-
ra*, a baudelaire-i spleen de Paris a
Kis dalok prózában c. kötetből, anyó-
kái és félvér női, rablóí és kéjhölgyei
a *Romlás virágai* keserű aromájában,
Proust szalonjai és díszhintői, Appolli-
naire Pont Mirabeau-ja, mely alatt
iszaposan és krisztályos tisztasággal
folydogál a Szajna és a mi szerelmünk
a herakleitosi — panta rhei — elhul-
lámzás logikai természetessége szerint,

*Párisz és batárjainak szálló zaja
aranyozott fogatok, konfliktusok és gép-
lökcsik jelenből, múltból vegyesen,
e sokszínű zúr dióhéjba zsúfolva mind
a történelem elrettentő csendjével!*³

— mindezt magamban hordoztam,
akár egy tüzes virágot, akár a nagy-
világ utáni fiatalos sóvárgást és ebben
az ábrándomban nem ingatott meg még
Krzeža Nagy Hodorlahomorja sem,
bár — hogyha jól emlékszem — ugyan-
abban a romantikus és krónikus nos-
talgiae parisiánus betegség-

³) J. Supervielle

ben sinylődött, majd amikor kikacagtak, amikor kiábrándult, búcsúzás helyett bulldogjából hat golyót küldött ez Eiffel-torony irányába.

Krleža serény és cinikus Nagy Horodiahomorja, néhány emlékezetemben szertefoszlott, ködös Matoš-émlék és Miloš Crnjanski nosztalgikus párizsi levele mellett benyomásaimat e városról a franciákra építettem és Adyval tettem teljessé, viszont a Montmartre, a Pigalle, a Place de la Concorde, a Boulevard de Saint-Michel, a Champs-Élysées, a Szajna, a Pont Mirabeau, a Pont Neuf, a l' Arc de Triomphe, az Örök tűz, a Louvre, a Notre Dame, a Sacré-Coeur — megannyi tiszta, napsugaras impresszionista vázson, melyek közül mindegyik név forrósította álmom, Van Gogh-os tüneményességgel ragyogott fel képzeletemben, de semmiképpen sem fanyalodott a szellemi szövegmagyarázatot nélkülöző, együgyű turista képeslapra; minden egyes név után feltűnt képzeletemben az égszínkéi pasztellháttér, vagy befátyolozta a Carné-szerű *Ködös partok* alkonyati violasötétje, és Debussy *Holdfényének* ezüst-harfájához hasonlóan zengett a lelkemben. Hugo *Miserables*-ja, a forradalom, a barikádok, történelem moraja, a költészet, irodalom, festészet, film, zene, mind-mind sziporkázó pompával háborgott és forrongott a fejemben jóval előbb, mintsem Párizs talaját valójában érintettem volna.

Mielőtt egyáltalán elképzelhettem ezt a váratlan útrahívást, egy hercegnovi éjszakán rám nehezedett az unalom, s én vágyakozni kezdtem Belgrád után. Másnap, amíg a tivati repülőtéren a belgrádi repülőgépre vártam, hercegnovi soliloquiumom szomorú lírai mérlegét összegeztem jegyzetfüzetemben: hiábavaló, ostoba munka.

A miniatűr, rozoga *Erikán* kitaratóan játszottam a végtelen, atonális *Nocturne*, opus 1-et, a kitért ablakon beszűrődött a tücskök tündéri kísérete és a kakukk vokális intermezzója, mely ablakom alatt kesergett a bársonyos adriai éjszakában mindaddig, amíg gyérülni nem kezdett a holdvilág folyékony aránya, amíg az ablakon fel nem tetszett a pirkadat ibolyaszín aquamarinja, a nocturne-től és a keserű, kék füsttől kábultan tértem pihenőre arra gondolva, hogy Boka fölött a reggeli nap rózsás virága bontakozik ki, hogy a kristályos, könnytiszta tenger lágyan

ring a piniák árnyékában, a pálmák zöld legyezője alatt.

Alkonyatkor már úgy lebegtem Belgrád fölött, mint álmomban, és csodáltam az égök alkotta gyöngyfűzereket és ékköveket, melyek ebből a madártávlatból csábítóknak és szinte elérhetetleneknek látszóttak. Fejemet hamuval beszórva, bűnbánóan és a visszatérés halk örömeinek csúcspontján, valami ezer méterre a földtől, fenn az üde levegőben, egyszerre elvetettem tarka, pöffeszkedő kozmopolita tollazatom, és úgy ereszkedtem a belgrádi repülőtérré, mint tulajdon révembe.

Azzal az érzéssel, hogy egyszer s mindenkorra meglettem tulajdon révemem, könnyű volt útrakelni.

A Tauern-expressz kora hajnalban szeli át a határt Sezanánál, amikor a Szlovén Alpok körvonalai kristálytiszta és élesen rajzolódnak ki az ég halványkék háttéréből. Itt kezdődik a határmenti, illetve vámövezet, már aszerint, ki hogyan fogja föl. Azok számára, akik csempészárut rejtegetnek, Sezana a remegés övezetét jelenti. Viszont, akik bőröndjükben csupán az à l'usage personnelle (a francia kezdő-nyelvkönyv terminológiája szerint) holmit viszik, az ilyen övezetek az ámulat zónáját képezik. A vámhivatali formások lebonnyolítása után, amint egy globetrotter (mindig akad olyan, aki vállalkozik erre a szerepre) közli, hogy átlépték a határt, ön fürgén az ablaknál terem, és hosszan mered a tájra, azon ámulva, hogy — íme — mi sem változott. Mint amikor a hajó első tisztje jelenti a fedélzetről, merőn szemlélve a tenger egy láthatatlan vonalát közvetlenül a hajótest mellett: Most vagyunk az egyenlítőn, s az utas e pillanatban úgy véli, hogy széles, napsugaras, a szívarványnál is ékebb szalagot lát, amely a tengerhez simulva remeg, két végét valami távoli szirttőre, esetleg felhőfodorra rögzítették. Így aztán az átléptük a határt szavak varázsigeiként csendülnek a tudatban, amit a mesébeli kapu és Sezám tájainak feltárulása követ, ám az ember már pillanatok múlva észbekap, felfogja e mesterséges sorompók hazug és természetellenes voltát, hisz az ablakból továbbra is öröközöld fenyőket, sötét szántóföldeket, hegyek körvonalait látni, egyszóval: a túlsó oldalnak teljes egészében megfelelő

táj vonul el. A babiloni nyelvzavaron, az istenek eme pajkos tréfáján kívül semminemű „természetes határ” sincs hegyek és szántóföldek között, mindez egyszerűen emberi kohlomány és család. „Az égboltnak nincs hazája.” A földnek sem.

A párizsi Saint-Jacques utca 270-ben helyezkedtünk el. A ház reklámképeslapján (La Maison des mines et des ponts et chaussées) a következő adatokra bukkantam:

Ce Foyer de étudiants est bâti au point le plus élevé de la montagne St e — GENEVIÈVE et le long de la plus ancienne voie de la Vieille Gaule. La Rue St.-Jacques doit en effet son nom aux pèlerins qui descendaient en foule vers Saint-Jacques de Compostelle.

La Maison de mines est un immeuble de 7 étages comprenant 116 chambres très bien exposées, éclairées et aérées par de larges baies. Elles possèdent l' eau courante, des douches chaudes et froides et des salles de bains sont installées à chaque étage, un ascenseur facilite la montée. Au rez-de-chaussée et au premier sous-sol se trouvent la bibliothèque, la salle de jeu et les salles de restaurant. Trois lignes téléphoniques sont à la disposition des habitants.

La terrasse au-dessus du 7e étage constitue un véritable solarium d' où l' oeil découvre tout Paris et la ceinture de collines qui l' environnent.⁴

A szöveg angol nyelvű kivonata közül egy adatot, amely a franciából hiányzik:

This establishment is located in the heart of the LATIN QUARTER, near the LUXEMBOURG GARDENS and the PANTHEON.⁵

A hetedik emelet fölötti erkélyre igyekszem a felvonón. Alkony. Alattam mintegy 200 m-re Párizs csillogó lampionjainak teljes fényében. A fényszórókkal megvilágított Eiffel-torony csak most, az éjszakában mutatkozik igazán fejedelmi pompájában és Párizs öréhez illő fölényes magatartásában. Fényárban úszó folyó a Boulevard Saint-Michelen. Párizs alkonyati zsongása.

A hetedik emelet fölötti erkély vas-korlátjára támaszkodom, és — a magasság ellenére — nem érzem Párizst „a lábam alatt”, csupán a zarándok inferioritását, aki a tömeggel valami Compostelláról (campo-stella) jött le, és egy pillanatra elidőzött a Saint-Genève domb legmagasabb pontján. Nézem a földi csillagok beláthatatlan panorámáját, és csak saját tehetetlenségem, saját időbeli kisebbségem világosodik meg bennem, ugyanis három hét alatt be kell kukkantanom a fájdalmak és örömek eme szent városának nevezett eleven emléktár minden zugába, pedig érzem annak az ifjú Rastignacnak az oktalanságát, aki egy évszázaddal ezelőtt, ökölbe szorított kézzel fogadkozott, hogy fehér lovon, az ifjú ambíciók diadalkapuján át vonul Párizsba. Gondolok minden Rastignacra, aki csupán belépett, vagy ökölbe szorított kézzel berontott Párizs örvényébe. És érzem, hogy a zarándok kisebbségű távlatából még csak nem is ítélezhetem az ilyen ambíciókról, inkább Ady sóhajtásához csatlakozom, és az esti morajban csendesen mormolom inferioris imámat:

— — — — —
Mennyi öröm zúg
És mind a másé,
Mennyi arany cseng
És mind a másé.
Mennyi erő küzd
És mind a másé,
Mennyi asszony van
És mind a másé,
Mennyi új kéj zsong
És mind a másé,
Mennyi szándék tör
És mind a másé,
Mennyi minden van,
Mennyi szép minden,
És mind a másé.

(Ady: Sóhajtás a hajnalban).

⁴Az egyetemi hallgatóknak ez az otthona a Saint-Genève hegy legkiemelkedőbb pontján és a Vieille Gaule (Ó-Gallia) legrégibb útjának mentén épült. A Saint-Jacques utca a nevét a zarándokoktól nyerte, akik csapatostól mennek lefelé rajta Compostelle-i szent Jakabhoz.

Az otthon egy hétemeletes épület, mely 116 igen jó fekvésű, jó világítású és nagy nyílásokon át jól szellőzött szobát foglal magában. Folyóvíz, hideg-meleg zuhanyok és fürdőszobák vannak minden emeleten, és felvonó könnyíti meg a felmenést. A földszinten és az első alagsorban van a könyvtár, a játéktér, és az étkezőterem. Három telefonvonal áll a lakók rendelkezésére.

A hetedik emelet fölötti tetőterasz valószínű napozóhely, ahonnan a szem áttekintheti egész Párizst a környező dombok koszorújával.

⁵Ez az intézmény a Quartier Latin (a párizsi egyetemi negyed) szívében van, a Luxemburg-kert és a Panthéon szomszédságában.

A Saint Jacques utcán ereszkedem. Találomra megyek, a Szajna irányában. Rendkívül meglep a mindenfelől környékező végtelen csend.

Majd egy hete teljesen egyedül élek Párizsban, mégis várva-vártam azt a napot, amikor legalább egy tűnő pillanatra önmagammal maradok egyedül. A társas kirándulásokon lehetetlen az álmodozás. Ismeretlen utcák, idegen arcok, ismeretlen nyelvek, amelyekben ismert utcára, ismerős arcra, jólismert nyelvre bukkansz. Akár az álmok birodalmában. Az embernek e célból egészen magára kell maradnia az ismeretlen városban, esetleg olyasvalakivel, akinek a társaságában órák hosszáig sem kell megcsönkítani a csendet — a barátkozás és barátság legszertelenebb formája.

A hogy egy éjjeli lepke repül a fény felé, úgy lépkedek egy zongora hangfoszlányainak irányában. Az éjszakai lepkéket csakhamar más irányban csalogatná a látványosságot és strip-tease-t ígérő, szembeszökő neonreklámok fényáradata, mert Párizsban sem minden kabarában égnek gyertyák, mint ebben.

A gyertyák pislogó, intim fényében, szimmetrikus rendtelenséggel falra erősített fehér gipsz-maszkokat pillantottam meg az ajtóból. Ezek a botrányos műmiák a 4x4, esetleg még kisebb terem minden falát benépesítették. Alkoholgőzzel kevert, ünnepélyes paraffin- és dohányillat-áhitattól terhes, akár a Sacré-Couer templom tömjénfüstje.

Mielőtt beléptem volna az árnyékok eme piramisszerű birodalmába, elővastam az ajtó fölött látható feliratot:

„Au Porte de Salut”

Akárcsak álmomban történe, úgy haladtam át az „árnyékok termén”, majd a szomszédos helyiségbe kukkantottam, mintha egy piramis belsejét tanulmányoznám. Ismét kékes cigarettafüst és a gyertyák lángnyelvének meghitt remegése. A szögletben pianínó, a fal mentén mind a három oldalon asztalok. (Itt mintegy tízen férhetnek el.) Az asztalokon óborszínű posztó-terítők.

Azt hiszem, a Saint Jacques utcai *Üdv Kikötője* nem hírneves kávéház; legalábbis nem annyira, mint a *Demagot*, a *Bonaparte* vagy a *Moulin Rouge*. Hiányzik belőle a strip-tease meg a néger jazz. Mindennek ellenére

is ez a kávéház még mindig méltó arra, hogy néhány fejezetet szenteljünk neki. (Es ami csodálkozásra késztet: nálunk már emberemlékezet óta üldögélnek és iszogatnak a kávéházakban, mégsem tudjuk megkülönböztetni a kávéházakat a menzáktól. Bizonyára jóval előbb lerészegedünk, mint hogy feltehetnénk magunknak a forma kérdését — a tartalom kimerít bennünket!)

A kiszolgálás szinte észrevétlenül történik: nincs fehér pincérkabát. Két olajzöld (ez a szín Párizsban közkedvelt) pulóveres fiatalember (garçonok a szó legszorosabb értelmében) apróka asztalhoz kalauzolja a vendéget, és hozza a megrendelt italt, oly módon, hogy mindezt alig venni észre. Következik a műsor, kissé ledér, de nem izléstelen: a rabelais-i gall humor egyik változata, amely némileg határos a trágárral, *A gyertyagyújtó professzor* — csaknem a görög phallosi játékok stílusában, habár itt a „nemzedékek monstroszisz eszközt” a gyertyák helyettesítik. Mindebből természetesen hiányzik a hellén, dionüszoszi rajongás heve. Ez modern szórakozás, lényegében analitikus, szemben a hellén szintézissel. Mert az alkalmi ünnepélyeken a férfiaságot, termékenységét és ki tudná még hányféle pozitív tulajdonságot jelképező, földön húzódó hellén bórphallos (amilyennek a torz Gargantua-követőknél is megjelent) a modern francia változatban csonkig égett vagy elfogyatkozott gyertya formájában szerepel minden férfiúi és isteni attribútum nélkül. — A francia hírnév szempontjából meglehetősen aggasztó körülmény.

Aztán a gitárok; diszkrétén, „tus” nélkül, és a műsort bevezető harsonák nélkül. Egy férfi a vén pianínóra támaszkodva elénekelt argóban néhány sanzont. — Szinte hihetetlen, mennyi modern francia sanzont született a paródia jegyében. Az embernek az a benyomása, hogy Rousseau és Lamartin hazájában manapság kizárólag gúnydalokat énekelnek. Egy előadáson a francia sanzonokról hallgattam néhány felvételt, melyek akkoriban — 1930 táján — egy népszerűségnek örvendő refrént parodizáltak; előbb a francia eredeti, azután (ugyanannak a zenekarnak a kíséretében) az orosz, olasz és angol változat. A dal „orosz variánsa” énekkarral, harmonikával, felkiáltásokkal és az elnyújtott, moll befejező résszel oly nagyszerűen sikerült, hogy aki nem ismerte paródia

voltát, az egészet „náábárot” (visszasan) foghatta fel — valami mélabús szláv dallamnak. Ez a cinizmus csaknem fájdalmasan érintett. Különösképpen most, Párizsban.

Csak ekkor, az *Üdv Kikötőjében* látam igazán, hogy a franciák még nem fogytak ki a sanzonokból, és hogy a paródia szellemét csupán azért idézték fel, hogy az katalizátorként megtisztítsa e dalok érzelgős üledékét, amely úgy rakódott le, akár a kávé alján a cukor. A Serge és Sonia kettős (nem tudom, hogy nevük milyen genetikus kapcsolatot mutathatna a szlávással, habár arcukról ítélve hajlamos vagyok ezt elhinni) gitár kísérettel, ragyogó stílusban adott elő egy Prévert- és két Aragon-dalt. (Csupán az egyik Aragon-szerzemény címére emlékszem: „Hát így élnek az emberek?”)

Azt hiszem, a franciák vetették el elsősnek a bárgyúságot és finnyáskodó fecsegést, amit nyugaton, sőt nálunk is eltűnnek a szórakoztató könnyűzenében. Innen a paródia. Előbb rabelais-i fegyverrel diszkreditálták az olcsó kuplékat, majd költészetük dús-gazdag kincsházához fordultak. Így keletkeztek azok a dalok, melyeket Serge és Sonia, Yves Montand és mások énekelnek. Így láttak napvilágot Jozef Kozma — a honosított magyar ragyogó szerzeményei is —, aki a francia muzsika erre vonatkozó zsánereiben lágy, lírai moll akkordot honosított meg. És hogy a franciák valóban értékelik és kedvelik ezt a zeneszerzőt, elég arra utalnunk, hogy számos kitűnő film kísérő zenéje mellett ő komponál Marcel Marceau-nak is, akit a l'Ambigu színházban láttam.

Marcel Marceau művészete nemcsak a mozdulatoké; jóval több, ettől döbbenetesebb: a hallgatás művészete, a némaság muzsikája. A némajáték ugyanis csodálatos paradoxizmussal valósítja meg ambícióit: az önmegfosztással. A mozdulatot megfosztották patetikus, japános, szaggatott ritmusától, ez a művészet tudatosan veti meg a koturnusokat, és csak a csend, a mozdulatok finom, imbolygó, fátyszerű fonala marad, akár a szellőben lengedező bársonyos ökörnyal. És ez az egész. Ez pedig sok. Ebből a seleymszázból sodorták a kötélhágcsót, melyen Trisztán Izolda ablakához lopakodott a holdvilágos éjben. Az érzés fonala ez, a gondolat tekervénye.

Marceau művészete ezzel cseppet sem szegényedett a legszeleesebb ská-

lájú és legkülönbözőbb kifejezési lehetőségek tekintetében. Egy egész világot épít szinte holdkörös mozdulataival, méghozzá lényegesen determinált világot: a humanizmus világát, az emberszeretet világát. A vörös virág Bip süvegében egy — a némajáték világából tekintve — jelentésben a színekben gazdag szimbólum; ez a virág lágyan hajladozik Bip szeme fölött, Marceau „sápadt gráciája” fölött, akár az öröm parányi bíborvörös napja, akár minden mű lobogó szíve, amely Bip — Marceau ujjai alól serken.

És ki is valójában Marceau Bipje? Azt mondanám, Chaplin hőseire emlékeztet leginkább, azokra a holdkörös, álmodozó proletárookra, akiknek a perspektívája csak a verőfényes napalok és holdfényes éjjelek felé mutat. Pontosan az a perspektíva, amit a Szajna menti clochard — az élet menekültje, foglalkozásának, néhai rabja említett: valamikor orvos volt, aztán clochard lett. És most jó neki, azt mondja: „Legalább van némi perspektíván”. — „Perspektívád?” — szoltam. Enyhe keserőséggel mosolyodott el, igazi Biphez méltóan: „Igen” — mondotta —, „a szép nap”.

Am Marceau Bipje nem csupán kis, holdkörös bohóca az érzelgősségnek, amilyennek a *Falragaszok kihordójában* mutatkozik, a *Porcelánárusban*, az *Utcai muzsikusbán* és a párizsi clochard-világ széles és látványos panorámájában, valamint a *Könnyező és nevető Párizs* c. mimodrámban. Bip-Marceau a l'Ambigu színházban az előadás első részének végén bemutatta deresedő művészete embertanát, és ezzel lerántotta Bip lelkeről a lengő, bohócos fátyolt. Véleményem szerint Marcel Marceau-nak ez a legsikerültebb műsorszám, egyenrangú mesterre, Jean-Louis Barrault-nak — és a gazdag francia pantomim-művészetnek — legjobb teljesítményeivel, például az *éden gyermekeiben*.

Ezt a műsorszámot *Álarcok alkotójának* nevezik, időről-időre pedig — akár Marceau majd minden műsorszámát — Jozef Kozma zenéje kíséri, melyről külön kellene szólnom, mint Marceau játékának (különösen az *Utcai muzsikusbán*) funkcionális és csaknem alkotó eleméről.

Bip bemutatja és megkísérli bemutatni arcán a derűt keltő komikus maszkot. Egyszer csak képtelen azt letépni arcáról, az egész műsorszám a művész roppant erőfeszítése, hogy

megőrizze saját arcukat, saját egyéniségét, hogy megszabaduljon a maszk-tól, amely nem azonos, és nem is szabad azonosnak lennie vele — kivéve a színpadon. (A művészek és művészetek örökös problémája a téma, amit Thomas Mann érint a *Tonio Kröger* c. novellájában.) Az az emberfeletti erőfeszítés, hogy levetkőzze arcáról a bohóc álarcát, tragikusan hat, szinte borzalmasan. Bip görnyedezik a fájdalom súlya alatt, teste megroppan, tagjai megbicsaklanak az erőfeszítéstől — arcán pedig a bohócok széles, szinte bárgyú mosolya. A művésznek saját emberi arcával vívott hosszú és ádáz harca után sikerül letépnie a maszkot. Marceau-t, kezében az álarcával, egy pillanatra a kimerültség és ernyedtség keríti hatalmába. Úgy rémlik, mintha a maszkkal együtt arcbőrét is letépte volna. A közönség megfélemezik arról, hogy színházban van, a nézőtérben dermedt némaság uralkodik. Aztán meg — jelentéktelen szünet után, mely erőteljesebb a tapsnál — a néző felocsúdik, és ünnepli a színpadon álló, holdkórosan sápadt Bip-Marceau-t.

Ma franciák társaságában ültem egy kicsiny kávéházban, a Boulevard St. Michelen. Egy pohár alzási sör mellett csevegtünk. Én tulajdonképpen hallgattam. A beszélgetés az én földieim és a mindig szívélyes vendéglátók között folyt, még hozzá angol és francia nyelven, mert hát megtörténik, hogy az ember angol tud, és Párizsba kerül. Társaságunk egyik francia nőtagja meglepő könnyedséggel ejti a szerbhórvát szavakat, habár szótára összesen mintegy tíz szóásra és mondatra szorítkozik. Turista-ügynökség alkalmazottja, bejárta az egész északi féltekét; Dél-Amerika, Spanyolország, Olaszország, Skandinávia... Az elmúlt idényben pedig a mi tengerpartunkon töltött néhány hónapot, és ez — amint mondja — a legkedvesebb élménye. Ez nem csupán az udvariasság megnyilvánulása és gall szívéllyesség: míg az adriai holdfényről beszél, szeme hol felcsillan, hol pedig bársonyosan első-tétül. Madame de Staelnak, az izlés amazonjának e bájos utóda olyan szempár tulajdonosa, mely nem kizárólag a látás érzékszerve, ami ismét arra való a nőnél, hogy az utcán neki ne menjen a vaskarónak, hogy szemezzen és

fitogtassa szeme fehérjét abban a pillanatban, amikor a kispolgári jólneveltség és sznobizmus megköveteli egy meghatározott „érzés” kifejezését. Beszéd társnőnk, aki értelmesen és affektálás nélkül szólt adriai benyomásairól — bájosan ejtve a legnehezebb szavakat is, pl.: *crkva, crnjak* és *skusa* —, azt a meggyőződésemet erősítette meg, hogy a párizsi nők nagykorúak emancipáltságukban, ennek bizonyítására azonban nem foglalkoznak női labdarugással, és nem hordják keblükön Brahms zongora etűdjeit, kihívóan, az elbűvölt nyílvanosság felé fordított címlappal. Egyenjogúságuk ezzel szemben bizonyos emberi, úgymond élettani vonatkozásban jut kifejezésre minden szónál, minden szemrebbenés alkalmával. És ami évszázadokig csak a férfiak kiváltsága volt — vagyis hogy az élettani szükségletek gépies visszahatása helyett még agytekervényeik, sőt összetett szellemi és lelki funkcióik is vannak ahhoz, hogy szemük a „lélek tükre” legyen —, azt kivívták és elnyerték a párizsi nők. És míg a polgári tipológia (jogosan) — a férfítípusok szinte beláthatatlan sorozata mellett — csak két alapvető nő-típust különböztet meg (az ún. „lepkenő” és az „egyetlen férfi nője”), jelentéktelen átmeneti típusokkal, a mai tipológia meghatározott keretek között impozáns skálává tudná kibővíteni nőtipusait az egyenjogúsítottnak tekintendő asszonyok között. Mert ime (félre a kozmetikával és „festéssel”), Párizsban a nők „tudnak nézni”. Bizonyosságára szolgálnak annak a szemeket illető kiváltságos képletnek, amely a lélek tükre, mert az affirmálódásnak ez a folyamata nem „fentről” származik, nem érhető el dekrétummal vagy sporttevékenységgel, ellenben feltételezi az egyszerű kölcsönösen-következményes egységességet aközött, amit szellemnek, „léleknek” mondunk, és aközött, ami ezt a lelket tükrözi. És amíg a költők (az igaziak meg a szóbeliek is, tehát mind minden ember) a női relációkon majdétől fogva csak a „szép szemeket” tudták megkülönböztetni azoktól, amelyek nem mondhatók annak — ha pedig nem szépek, akkor éppen semmilyenek, jelző nélküliek, akár a szétszedhető gipszmodellek —, vagy meglátni és fényképezni bennük saját lelkeségüket, akár a kifeszített vásznonlapon, melynek égszínké, esetleg sötét hátterére bármilyen tájat rá lehet festeni, ha az ember jó piktor és szemfényvesztő, ezzel ellentétben —

ahogy mondtam —, a mai párizsi nő szemében a saját lelkületét, saját tájait, saját világát hordozza.

A szomszédos asztalnál, velem átellenben, középkorú emberek csoportja, közöttük egy asszony, kétségbeesetten egymáshoz szorulva, „hazai” nyelven beszélnek, és amennyire értek a véletlen szófoszlányokból, az emlékek evokációjának egy csaknem misztikus szeánszáról van szó. Kívülön ismerem az effajta embereket. Ezek — véletlenül — régebbi emigránsok. Riadtszeműek és bénák, vagy mély forradások tarkítják ábrázatukat, de lehetnének egészen fiatalok is, kalandorok vagy „politikaiak”; itt lényegében nincs különbség. A világ minden emigránssa egyforma. Azok az ezerkilencszázhuszasok, akik elhagyták Rasszia (Oroszhon) „mátuskát” a vörös hatalom előtörése idején, akik Zidani Moszton át szöktek a nép szörnyű igazsága elől valahol ezerkilencszáznegyvenöt táján, akik ötvenhat októberében menekültek Budapestről; azok a fiatalemberek, akik tüntetben, nyugat-európai emancipációjuk jeléül szimbolikus ívben hajították le útlevelüket az Eiffel-torony tetejéről, mindmind teljesen egyformák. Mindannyian már évek óta valami Dáránál⁶ gyülekeznek, ijedten egymásba bújva, mint valami örök Igazság és Megtorlás özszeesküvői és misszionáriusai, egymáshoz bújva ülnek szerb csevapocsica és bab, orosz pirog, magyar pörkölt és paprikás mellett, és nap mint nap, évről évre e jól megfűszerezett hazai specialitások fölött az Örök Igazság, a Nép, az isten kegyelméből emberek akaratából lett Császár és Király nevében tartják az emlékek és politikai rágalmak nosztalgikus evokációjának szertartását. A hazai rendszernek bőséges ellenségei — ha még nem köptek arcon mindent, és reményvesztetten nem hagytak fel mindennel. Állandóan van valami lokális *Szobranjuk* vagy *Domobranjuk*, már aszerint, hogy mi mindennek keresztelik ezeket az apró, nevetséges lapokat, amelyek az exkirályok és exminiszterek jelentéseit közlik, az „emigrációban levő kormány” felhívását a következő ülésre. (a hazai bab módjára) pátoszszal fűszerezett nekrológot, valami éppen elhunyt Népi Kiválóság tiszteletére, aki egész életében a Nép Jogaiért küzdött, és — végül — az emigráns hősi halálával halt meg, anélkül, hogy élvezhette volna eszméi teljesülését... Adásvételi hirdetések, házasa-

sági ajánlatok, magasrangú címek és a nyugat-európai nevelés kenete, epigrammák, szentenciák, hazafias jelszavak („Bog je slobodu dao za čoveka”, „Ovaj je narod umirati sviko”, „Talpra magyar!”, „Nem, nem soha!”, „Beregi cseszt szmólodu”, „Spite orly bojevye”), népi együttesek, nemzeti klubok, cserkészek, szokolok, kiáltványok, kölcsönös segélyalapítvány...

Am a szélmalomok ilyen Don Quijoteszerű rohamozói (a Pigalle-on levő Moulin Rouge statikus szárnyaival csak jelképe ennek az esztelen vágtatásnak), akik a fejfájós és bekötött szemű Igazság bosszúálló pandemoniumában száguldoznak, mindezek az örök emigránsok és Don Quijote-ok — ha még nem mentesek minden emberi érzéstől — krónikus vagy akut honvágytól szenvednek, és mindannyiuk keserű könnyözöne az alaposan megpárikázott hazai babba csorog — a végső emberi érzés, amely melengeti és fenntartja őket, hogy halántékukba ne küldjenek egy golyót, vagy a negyedrangú hotelszoba gázcspaját éjjel nyitva ne feledjék.

Ezekben az intim jegyzetekben adósa maradok a Panthéonnak, Louvre-nak, az emlék-óriásoknak, múzeumoknak, templomoknak, az Eiffel-toronyoknak, mindannak, amiről a turista bedekkererek zengedeznek, amiről a ciceronek verkliznek. Adósa maradok a fontainebleau-i erdő mélységes nyugalmának, a mallmaisoni parkoknak, a barbisoni vásárnak és azon metrő-állomások hangos polifóniájának, amelyeknek szédítő váltakozásában valósul meg leginkább Reneghil szimbolista obszeiójának egy tökéletes „beszéd-instrumentációja”: Châteaude Vincennes, Nation, Reuilly-Diderot, Bastille, Hôtel-de-Ville, Châtelet, Palais Royal, Concorde, Étoile, Porte Maillott, Pont de Neuilly, Pére Lachaise, Bellevile, Jaurès, Stalingrad, Barbés-Rochechouart, Pigalle, Place Clichy, Villiers (Étoile), Porte Dauphine, Porte-de-Lilas, République, Arts-et-Metiers, Réaumur-Sebastopol, Opéra, Havre-Coumartin, Gare St. Lazare, Porte de Clignancourt, Gare du Nord, Gare de l'Est, Strasbourg-St.-Denis, Odéon, Montparnasse-Bienvenue, Raspail, Denfert-Rochereau, Porte-d'Orléans, Place de Fêtes, Porte de la Villette, Ponte de Sévres, Gare d'Orléans-Austerlitz, Porte de la Chapelle, Carrefour Pleyel,

⁶ Ismert *café serbe* Párizsban

Sèvres Babylone, Madeleine, Étoile, Étoile... Boldog idők — kiáltja Gide, amikor a költőnek nagy öröme telt csupán a nevek felsorolásában!

Bisztrók, filmszínházak, újságok, ut-cák, asszonyok nevei! A Quartier Latin egyik könyvkereskedése a *Nourritures terrestres* nevet viseli, a másikon meg barokkos, proustos fríz díszleg: *Le temps retrouvé!*

Hogy ebből az intim naplóból a szociális dimenzió se hiányozzék — mindennemű politikai kitérő helyett — idézem a falragaszokat és a házak szürke homlokzatára vésett jelszavakat: *Défense d' afficher, Loi du 29 juillet 1881.*⁷ Az adás-vételi apróhirdetések poézise, melyért egy Apollinaire apellált, ezen a helyen „politikai költészetté” módosult: *Budapest! Budapest! elhalványodott). De Gaulle fasciste! A bas de fasc.! Vive De Gaulle! Algérie Français! Les Fascistes veullent un roi en France! Vive le Roi!... et Algérie?! Vive le Partie qui trahit la France et use chanter la Marseillaise!*⁸ És mindennek a tetejében egy piros vonal: *Vive l' anarchie!*⁹

Vajon Jean Claude tudatosan vésett-e mindez alá egy nyíllal áttört szívet: *COLETTE JE T'AIME?*¹⁰

Nem tévesztve szem elől egy „maniere quantitative” lehetetlenségét, elvetem a nevekhez való bensőséges ragaszkodásomat, habár most is az a vágy eszsz, hogy útleírás helyett egy nemzetközi vasúti-, hajó- és légiközlekedési menetrendet írjak meg (Eduard Kohn mintájára). Mégis, okulva a francia moralisták példáján, nem kerülheti el figyelmem az a pedagógiai mozzanat sem, mely ebben gátol. Ezért idézem még, a külföldi egyetemistáknak ajánlott tanfolyam alapján, *A francia irodalom rövid áttekintését.* Így kötök kompromisszumot etika, esztétika és bedekker között; végeredményben kompromisszumot önmagammal és a nevekkel.

Egy művészeti vagy irodalmi irány nem minősíthető sem mennyiségi alapon, sem pedig időrendi határok szerint, inkább a determináló szellemi szerkezet nyomán. Egy ilyen irányzat, az alkotó föltételektől függően, rendszerint némi késéssel és eltolódással jut kifejezésre. Ez — elegendő, ha úgy mondjuk — minden történelmi időszak önkénye.

Vannak elhunyt írók — mint pl. Kafka, aki az érzések terén domináns, vagy olyanok, mint Gide, aki a romaneszk technikában magaslik ki —, akik mégis csodásan elevenek a je lenben, mások azonban, mint pl. Jules Romains vagy Montherlant, egy holt, rég letúnt világ kísértetének lát-szanak, akik a XX. század második fe-lébe tévedtek.

(A könnyebb prezentálás érdekében ez az áttekintés az utóbbi ötven esz-tendőtt három periódusra tagolja):

I. 1918 — 1930 (E század első tizen-nyolc éve a XIX. század folytatását képező, meglehetősen egységes egé- szet alkotja.)

— A „hagyományos” áramlatok fö-lénye. — Az „il faut faire comme tout le monde et n'être comme personne” alapeszméjű művek sokasága. — Martin du Gard, Gide, Barrès, Giroudoux, Valéry etc.

— Egy r(evolució) első termései — a szürrealizmus kezdetei.

II. 1930 — 1950 (A legtermékenyebb és legjelentősebb időszak, teljesebb megértése érdekében röviden össze-gezzük a történelmi-politikai esemé- nyeket):

A. — Az első világháború politikai, társadalmi... stb. következményei. — A harmincas évek gazdasági válsága. — Háború Spanyolországban. Anschluss — München — Második világháború — Franciaország megszállása. — Nukleá- ris fegyverkezés. Hidegháború. (Algé-riai háború. — Faji problémák: anti- szemitizmus).¹¹

— Az írók (társadalmi, politikai stb.) helyzete — helyük a társadalom- ban. — A közönség utáni hajszában. — Az irodalmi technika problémái. („A marquis 5 órákor ment el”). — *Pénzhamisítók* — G. Teste.

B. — Szürrealizmus: „Az érzések vi- lágának legtisztább, de ugyanakkor legszenvedélyesebb felismerése” (Une conscience toujours plus nette en mé- me temps que toujours plus passionée du monde sensible).

⁷⁾ Tilos a plakátolás, 1881. július 29-i törvény.

⁸⁾ Budapest! Budapest! De Gaulle fasizta! Le a fasizmussal! Eljen De Gaulle! Francia Algéria! A fasizták királyt akarnak Franciaországban! Eljen a ki- rály!... és Algéria?! Eljen a Párt, mely elárulja Franciaországot és merészei énekelni a Marseillaise-t.

⁹⁾ Eljen az anarchia!

¹⁰⁾ Colette, szeretlek.

¹¹⁾ A két utóbbi példa hiányzik a forrás- művekből.

C. — Korszerű esztétikai és erkölcsi problémák.

— Bernanos, Saint-Exupéry, Malraux, Sartre, Camus, Céline etc.

— Az irodalom tárgya változik, bővül. A hangsúly az egyetemes világ, ember, sors problémáin van (Condition humain).

— A technika és a stílus következményei (példa: Malraux, Maupassant). — Az olvasótól aktív részvételt követelnek.

III. 1950 — 19...

A. — Új technika keresése — Robbe-Grillet, Dimon, Butor, Beckett etc. Az avantgardista színház: Ionesco, Adamov...

— 1959-es helyzet. — A zsánerek sokfélesége — „Les femmes de Lettre” — A könyvkiadás problémái...

Nem szeretném lezárni ezt a (mégis) túlságosan személyes, túlságosan meszterkéltné és majdnemhogy képzeltbeli párizsi kirándulást egy baudelaire-i verssel a spleenről, sem egy a la Apollinaire ditirambussal, habár Baudelaire *Sújtjuk agyon a szegényeket* c. költeménye e pillanatban éppen annyira célszerű szenzáció-éhségem csillapítására, akár az *Idegen* c. vers arra, hogy felhők utáni vágyamat enyhítse.

Záruljon le ez az útleírás, ez a felhőkarcolás Georges-Armand Picard, a clochard-költő versével — az ő di-csőségére —, aki bizonyára emlékezetében őrizi a Szajna hídján járó omnibuszokat, aki Verlaine és Párizs utolsó bohém-elitjének társa lehetett, és aki verseinek sohasem talál kiadót.

Elutazásom előtt, éjfélutánban szegődött hozzám a Caffé Odéon előtt. Hangjában és magatartásában a szá-zadeleji bohémság rátartisága érzett, abból az időből, amikor a gázlámpák alatt fogatok suhantak, és amikor a Montmartre-on — „franch can-can”-t táncoltak a harisnyakötők rózsaszín habverítékében, amikor az emberek abszinthe-okban hamvadtak el, és amikor Modigliani, Verlaine, Picard mód-jára éltek a szépnek, amikor az örömlányok tiszta nővérek és Vénuszok voltak, amikor a becsületért öltek, amikor festőnek vagy költőnek lenni a világ legdicsebb nyomorúsága volt...

És így az asztalomhoz jött, és felkínálta kemény tömbpapiroson kék golyóstollal írt, ciklámenszínű fedő-lapba kötött versét: XX. példány. *Kiadatlan.*

— Va még egy — mondotta. — Politikai szatíra. Ho Chi Minh-ről.

— ?!

— Olyanoknak való, akik nem értik az igazi verset. Az amerikaiaknak. Látom, ön nem ilyen.

— Nem — válaszoltam. — Az amerikaiak a művészetből üzletet csináltak.

Rámpillant, majd közelebb húzza székét:

— Hallott-e Rousseau-ról?

— Igen.

— Akkor hallgasson meg egy parafrázist: Amikor az első amerikai megvásárolta egy francia festő alkotását, és amikor azt mondta: „It's mine”, akkor látott napvilágot a művészet pusztulása, Párizs pusztulása...

Én folytattam:

— Annak az idegennek, aki elsőnek jött arra az eszmére, hogy egy francia művész festményét megvásárolja és bőröndjébe helyezze, vagy szekrényébe zárja, ki kellett volna tépni kezéből a képet, a Szajnába vetni, és örök időkre kiüldözni, vagy megölni kegyetlenül...

— Nagyszerű, uram! — hördült fel a nyomorú Georges Armand. — Ön szereti a művészetet, és tudja, mi a művészet. Ön bizonyára megveszi ezt a verset... Csupán száz frank.

Kifizettem neki a száz frankot, s ő a szomszédos asztalnak vette útját. Rendelt egy pohár sört, aztán kék golyóstöltőtollal újból a költemény másolásához fogott: XXI. példány. *Inédit.*

LE TRAIN ROULE

poème (Inédit)

Georges-Armand Picard

*Le train roule: on dirait que le globe si-
Du soleil accompagne les saules [pâle
Dans cette marche mécanique et que [fleurs
Des rayons automnaux donnent un [les fleurs
Aux rives... le train roule... et [léger hâle
Queleque clochard: signal céleste sur la [parfois apparaît
De fer... puis l'on traverse une forêt [Route
En lambeaux dont le charme souffrant [nous envoûte.
Les nuages changeants survolent le [l'envot
Gardant du ciel leur part de mystère [l'imprenable
Une hirondelle tournoyant semble un [l'envot*

De bon augure dans cette ambiance
 Mais bientôt l'on recherche à travers la [implacable.
 Le paysage — si famélique au surplus [portière
 Dévoré par la crête grise des talus.
 Que fendillent les derniers rais de la [lumière.
 Certains voyages sont un saut dans l'inconnu.
 Le coeur halète ainsi que la lourde [machine
 Qui vous emporte... et l'on revoit son [Passé nu.
 Sait-on quel sort l'ultime gare nous [destine?

Fordításban pedig így fest ez a vers:

A vonat robog; azt mondhatnók, hogy [az oly sápadt
 Napkorong kíséri az illatozó fűzfákat
 Ebben a gépies menetben és hogy az [őszi
 Sugarak virágai enyhe leburnulást [kölcsonőznek
 A partoknak... A vonat robog... és [néha feltűnik

Valami csavargó: égi jel a Vas
 Utján... aztán keresztülmegyünk egy [hulló lombú
 Erdőn, melynek szenvedő bája [megbabonáz.
 A változó felhők a szerelvény felett [repülnek,
 Megőrizve kifürkészhetetlen titokrészüket [az égből,
 Egy keringő fecske olyan, mintha üzenet [volna,
 Egy kedvező jóslat ebben az engesztelhe- [tetlen környezetben.
 De nemsokára keressük a kocsiajtón [keresztül
 A vidéket — egyébként oly inséges táj,
 Kimarta a szürke töltés taraja,
 Melyet felhasználnak a világosság utolsó [sugarai.
 Némelyik utazás ugrás az is- [meretlenbe
 A szív zakatol, éppúgy, mint a súlyos moz- [dony,
 Mely visz bennünket... és viszonyítjuk [csupasz múltunkat.
 Ki tudja, milyen sors vár ránk a végállomá- [sáson?

Párizs, 1959. szeptemberében.

Dávid András fordítása

